

Геннадій Корольов

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9644-5191>

Брестський мир 9 лютого 1918 р. в українській та польській історіографії: асиметрія оцінок та інтерпретаційні парадигми

Анотація. У статті розглядаються оцінки та інтерпретації Брестського миру між УНР і державами Четвертного союзу в українській та польській історіографіях. Саме вони визначили появу панівних дискурсів про Брестський мир. Для поляків його підписання розглядалося як «четвертий поділ Польщі», українці навпаки уважали його як факт визнання української державної незалежності. Досі ці дискурси, які не позбавлені рації, мають потужний вплив на наукові дослідження, виключаючи навіть, хоча б якийсь їхній перегляд з наукової точки зору. Здебільшого аналітична мова опису тих подій в українській та польській історіографіях містить однакові аргументи та оцінки, переосмислення яких відбулося лише наприкінці 1990-х рр. Брестський мир 9 лютого 1918 р. розглядається передусім як початок українсько-польського територіального конфлікту, який згодом переросте у війну та конфлікти на національному ґрунті.

Ключові слова: Брестський мир, українці, поляки, історіографія, конфлікт, територія.

Завершення Першої світової війни 11 листопада 1918 р. для країн і народів Центрально-Східної Європи було номінальним та символічним. Як відомо, ця частина Європейського континенту і далі продовжувала потерпати від жахів війни¹.

¹ Див.: *Wróbel P.* The Seeds of Violence. The Brutalization of an East European Region, 1917–1921 // *Journal of Modern European History* /

В новітній історіографії це явище називають феноменом тривалого й новочасного насильства². Одна з перших спроб припинення військових дій на Східному фронті мала місце наприкінці 1917 – на початку 1918 р. під час Брестських мирних переговорів. Тодішня ініціатива була на боці держав Четвертого союзу, особливо Німеччини, яка тим самим намагалася виключити Росію з військових дій. Знаний естонський історик Андрес Касекамп розглядає 1918 р. як час «різкого розриву», коли націоналізуючі національні держави (англ. *nationalizing nation state*) ситуативно адаптовували демократичні моделі та ідеологію задля досягнення територіальної єдності та громадянської лояльності³. Брестський мир 9 лютого 1918 р. можна розглядати як один із проявів цього процесу в Центрально-Східній Європі.

У цьому дослідженні ми спробуємо з'ясувати особливості формування та деконструкцію історіографічної мови як певної системи ідей, понять і смислів, що дозволяє виявити мотиви, причини та найголовніше – тривалість відповідних інтерпретацій та оцінок. Це своєю чергою детермінувало формування моделей аналітичної мови опису, яку використовували сучасники, політики та історики. Зрозуміло, що їм йшлося про пошук символізму, що опирався на певні ідеологічні та політичні цінності. У випадку з геополітичними трансформаціями, що відбулися в Європі після Першої

Zeitschrift Für Moderne Europäische Geschichte / Revue D'histoire Européenne Contemporaine. Vol. 1. No. 1. 2003. P. 125-149.

² *Hagen von M. The Imperial Turn, the Russian and Ukrainian Revolutions // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 pp.): Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 1-2 червня 2017 р. / Упоряд.: В. Верстюк та ін. Київ; Чернігів, 2017. С. 30-69.*

³ *Kasekamp A. Survival against the Odds: The Baltic States at 100 // Slavic Review. Vol. 78. Issue 3. Fall 2019. P. 640-647.*

світової війни, було забагато символів та мови символів, що зверталися до емоцій, тих хто творив тодішню політичну реальність та був її частиною. Очевидно, тому мову символів варто відтворювати на основі вивчення історіографічних міфів та мови опису. Здебільшого на їх розвиток впливав національний контекст.

Досі в українській та польській історіографії оцінка мирних переговорів у Брест-Литовському та аналіз дипломатичного процесу овіяні багатьма історіографічними міфами, ідеологізованими кліше та замовчуванням деяких фактів. У загальному суспільному та науковому вимірі це мало опертя у самій ідеології побудови національних держав, коли творення однієї з держав завжди засновуватиметься на політичному розпаді або територіальному перетворенні іншої⁴. Звідси відсилання до «своєї правди» та відторгнення аргументів та мотивів опонентів. Проте, якщо логіку політиків та публіцистів того часу у багатьох аспектах можна зрозуміти, то розвиток історичного та історіографічного дискурсу складно витлумачити лише телеологічними поясненнями, детермінізмом та аргументами ідеологічної боротьби.

Випадок самостійної України у січні 1918 р., так само як пізніше відновлення Польщі у листопаді того самого року, не мав ніякої унікальності, а скоріше відображав загальноєвропейський процес переоцінки політичних систем та громадянських прав і свобод. Їх поява стала можливою у результаті розпаду тогочасних імперій, а не тільки потенціалу національного руху.

У цій статті мова йтиме про оцінку переговорів та підписання Брестського миру між УНР та державами Четверного союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною й

⁴ Шпорлюк Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави // Його ж. Формування модерних націй: Україна, Росія, Польща. К., 2013. С. 437.

Болгарією. Договір був підписаний 9 лютого 1918 р., назвімо його умовно «першим». Про сутність іншого Брестського миру, також важливого з геополітичної точки зору, між більшовицькою Росією та Четверним союзом (3 березня 1918 р.) буде зазначено контекстуально. На нашу думку, переговори між німцями та російськими комуністами сприяли зверненню до «українського питання». Як відомо, зупинення військових дій на Східному фронті, так само як і перебудова Центрально-Східної Європи справедливо розглядалася німцями неможливою без його розв'язання⁵.

Якщо коротко окреслити суть панівного дискурсу про «перший» Брестський мир, то для поляків його підписання розглядалося як «четвертий поділ Польщі»⁶, для українців навпаки – Брест є фактичним визнанням української державної незалежності. Досі ці твердження, які не позбавлені рації, мають потужний вплив на наукові дослідження, виключаючи навіть, хоча б якийсь їхній перегляд. Здебільшого аналітична мова опису тих подій у польській історіографії містить однакові аргументи, переосмислення яких відбулося лише наприкінці 1990-х рр. Варто навести характерні формулювання: укладення Бресту суперечило праву націй на самовизначення, було втіленням імперської доктрини про «Серединну Європу» (нім. *Mitteleuropa*), а тому призвело до значної редукації польських «історичних» земель та стало фактом приниження польської національної гідності.

В українській історіографічній традиції сформувалося діаметрально протилежне сприйняття. Брестський мир був

⁵ Див.: *Кураєв О. О.* Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). Київ, 2006 312 с.

⁶ Вперше формулювання про «новий розподіл Польщі» з'явилося у заяві уряду Я. Кухажевського про відставку від 11 лютого 1918 р. Див.: *Wojstomski S. W.* Sprawa polska w rokowaniach pokojowych w Brześciu Litewskim. Warszawa, 1933. S. 97.

одним із найважливіших досягнень української дипломатії, адже Україна здобула міжнародне визнання з боку певної частини держав. Суттєвим аспектом було визнання «історичного» права українців на Холмщину і Підляшшя, а в Східній Галичині та Буковині мав повстати коронний край у складі Габсбурзької монархії. Як відомо, останній аспект викликав найбільше несприйняття серед польських політиків та громадянськості⁷. Один із офіцерів 2-ї бригади, яка на той час перебувала на Буковині, описував свою реакцію на укладання договору: «Потім, як впав грім, з'явилася новина про Брестський мир. Серед солдатів і офіцерів була лють і відчай, багато хто плакав...»⁸. Такі були настрої серед польської громадськості, українці навпаки тріумфували. Брест ставав відправною точкою майбутнього територіального конфлікту між поляками і українцями. Йшлося про виразний конфлікт між двома національними проектами, які розглядали згадані терени за власні історичні землі та національні території.

Резюмуючи, можна констатувати, що Брестський мир від 9 лютого 1918 р., поза істотним міжнародно-правовим аспектом, який передбачав визнання української державності, відображав основну тенденцію націотворчих процесів у Центральній-Східній Європі: постання однієї нації відбувається завжди за рахунок інших. Саме так сталося у випадку з польським та білоруським національними рухами.

На нашу думку, саме цієї обставини / закономірності не помічали учасники подій, автори пізніших спогадів, ані майбутні покоління істориків міжвоєнної доби та періоду «холодної війни». Про «перший» Брестський договір переважно згадували та писали як про факт німецької імперіалістичної політики на сході Європі та територіального «приниження»

⁷ *Grosfeld L. Sprawa Chełmszczyzny w 1918 r. // Kwartalnik Historyczny. R. 81. Nr 1 (1974). S. 36-37.*

⁸ Цит. за: *Ibidem. S. 37.*

Польщі. Ця своєрідна амнезія в історіографічних оцінках та публічному дискурсі визначалася історичною релятивізацією та пропагандистським тоном аналітичної мови з обох сторін.

Ревізія оцінки Брестського миру в середовищі польських істориків ще не почалася. Однак існують поодинокі заклики по-новому розглянути його підписання у контексті втілення права націй на самовизначення та геополітичної революції. У 2019 р. сучасний польський історик Марек Корнат запропонував застосовувати поняття «геополітичної революції», суть якого в одночасному падінні імперій, до революційних подій в Україні та цілій Центрально-Східній Європі⁹. Саме формулювання належить іншому полякові Вікторові Суке-ницькому, який уважав, що постання нових національних держав та падіння континентальних імперій сприяло відродженню Центрально-Східної Європи як геополітичного простору між Німеччиною і Росією¹⁰.

Має цілковиту рацію М. Корнат, що підтримка панування наддержав і пригноблення «малих» націй Центрально-Східної Європи було загальною згодою урядів тодішніх європейських імперій, бо Перша світова війна не почалася під гаслом боротьби за права підкорених націй, а навпаки розпочалася через суперництво імперій та заради їхніх загарбницьких цілей¹¹.

⁹ Див. детальніше: *Корнат М.* Від війни між імперіями до геополітичної революції у Центрально-Східній Європі // Український історичний журнал. 2019. № 2. С. 172-188.

¹⁰ *Paruch W.* Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego w Polsce 1926–1939. Lublin, 2005. S. 49; *Karski J.* The Great Powers and Poland: from Versailles to Yalta. Lanham; Boulder; New York; Toronto; Plymouth, 2014. P. 39.

¹¹ *Корнат М.* Від війни між імперіями до геополітичної революції у Центрально-Східній Європі // Український історичний журнал. 2019. № 2. С. 174.

На нашу думку, поняття «геополітичної революції» багато в чому може показати як формувалася польська історіографічна традиція щодо оцінки Брестського миру між УНР та державами Четвертного союзу. Проте ще важливішим є її вплив на аргументи позиції переможців та майбутньої американської советології, яка завдячує своїм постанням вихідцям з міжвоєнної Польщі¹². Берлін прагнув до геополітичної перебудови Східної Європи за рахунок створення поясу маріонеткових держав, що перебували під його контролем. Один із найбільших советологів, американський історик Річард Пайпс писав, що в Бресті німці заявили більшовикам про наміри відокремити Україну і створити там маріонеткову державу (англ. puppet state)¹³. Як бачимо, укладення Брестського миру і проголошення УНР сприймалися як детерміновані німецьким військовим командуванням. Ані Р. Пайпс, ані інші американські радянологи та польські історики не вважали проголошення Польського королівства у листопаді 1916 р. та Литви у лютому 1918 р. відображенням цієї самої тенденції. У той же час на інтелектуальній мапі світу, так само як і у реальній політиці з'явилися «Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона, що по-новому актуалізували право націй на самовизначення. Цей аспект «перехресних» оцінок є відображенням ставлення до УНР як до штучного утворення, а України як російського територіального надбаня.

Загальновідомо, що німецькі дипломатичні та політичні кроки щодо перебудови у Центрально-Східній Європі мали опертя у доктрині «Серединної Європи» (нім. *Mitteleuropa*), відповідно до якої мав з'явитися новий геополітичний поря-

¹² *Nowak A.* A "Polish Connection" in American Sovietology, Or the Old Homeland Enmities in the New Host Country Humanities // *Ab Imperio*. № 4. 2007. P. 237-259.

¹³ *Pipes R.* Russia under the Bolshevik Regime. New York, 1993. P. 20.

док під їх гегемонією¹⁴. На цій підставі, ідея емансипації народів не могла бути ключовою, а перехід від імперій до національних держав – таким, що завжди мав місце¹⁵. Власне тому оцінка Брестського миру може бути зрозумілішою, якщо поглянути на те, як тодішні та сучасні польські історики сприймали геополітичне переоблаштування Центрально-Східної Європи та проаналізувати їх стосунок до «українського питання».

У польській історіографії ця візія про відновлення польської держави мала витоки у дихотомії «між Німеччиною і Росією», яка розглядалася у категоріях «історичної долі» або «геополітичної пастки»¹⁶. «Українське питання» здобувало три означення: перший, як модель послаблення російського імперіалізму, й тому Україна має існувати як незалежна держава; другий – як шлях перетворення Польщі на «колоніальну імперію» у межах Давньої Речі Посполитої або національної держави. Умовно кажучи, вони були основними для представників та прихильників польських політичних таборів – пілсудчиків і національних демократів, з їхніми «федеративною» та «інкорпораційною» концепціями. В обох випадках Польща має існувати як національна держава з можливими автономіями, а не яка-небудь федерація чи конфедерація. Поза тим, Польща може бути ініціатором великого міждержавного блоку проти Росії.

¹⁴ Див. детальніше: *Pajewski J. Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej. Poznań, 1959. 444 s.*

¹⁵ *Корнат М. Сім років. Геополітична революція в Центрально-Східній Європі (1914–1921 рр.) // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.). Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 1-2 червня 2017 р. / В. Верстюк (відп. ред.) та ін. К.; Чернігів, 2017. С. 70-82.*

¹⁶ *Bocheński A. Między Niemcami a Rosją. Warszawa, 1937. 185 s.*

Спільним знаменником в обох концепціях було розуміння українського національного руху в категоріях реальної політики та України як плацдарму боротьби проти російського імперіалізму і більшовизму. Тобто переважало переконання, що українська державність мусить стати одним з «бастіонів» перед загрозою зі Сходу. Спочатку це твердження знайшла відображення у творах Леона Василевського, близького соратника Ю. Пілсудського, першого міністра закордонних справ Польщі. В цьому ж контексті відбувалося активне обговорення польсько-українських взаємин на шпальтах журналу «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*» в 1932–1938 рр.¹⁷ Його редактор Влодзімеж Бончковський розглядав «українське питання» на основі твердого прагматизму¹⁸. Окрім того, він зумів синтезувати загальне сприйняття українського руху в категоріях польської «реальної політики». Суть цього погляду полягає у відомій тезі «без вільної України – немає вільної Польщі», що спочатку сприймалася як гасло, а згодом стало змістовним кредо польських українофільських кіл¹⁹. Ідеологічне опертя ця концепція мала у згаданій вище ідеї *antemurale*, відповідно до якого історична місія Речі Посполитої – захисний бар'єр Заходу перед «варварським» Сходом. У польській політичній думці така роль відводилася «азіатській» та «деспотичній»

¹⁷ Ця проблема висвітлена мною у статті, див.: *Корольов Г.* Концепція Української революції 1917–1921 рр. у текстах польських істориків: ставлення, традиція та історіографічний канон // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Вип. 12. К., 2016. С. 43–60.

¹⁸ *Kornat M.* O polsko-ukraiński dialog polityczny. Idee programowe „*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*” (1932–1938) // *Giedroyć a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej Kultury*, studia pod red. M. Semczyszyn i M. Zajączkowskiego. Warszawa–Lublin–Szczecin, 2014. S. 28–63.

¹⁹ *Faryś J.* *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918–1939.* Warszawa, 1981. 415 s.

Росії, відродження якої може нести одну з найбільших загроз існуванню польської державності. Такий погляд становив підґрунтя польської східної політики, коли позбавлення імперськості Росії можливе лише за умови створення незалежних Білорусі та України. Як відомо, ця ідея була вперше висунута ще німецькими військовими та політичними діячами. Лідери відновленої Польщі використовували її задля обґрунтування концепції «історичних прав» Речі Посполитої на сході Європи та боротьби з російським імперіалізмом²⁰.

Загалом такий стосунок до України та її національного руху впливав на оцінки Брестського миру в 1920-х та 1930-х рр. Проте слід підкреслити, що тоді ж почалися з'являтися голоси щодо іншого сприйняття та розуміння української державності, особливо, тієї, що виникла на терені Наддніпрянщини. У 1924 р. на сторінках військово-історичного місячника «Bellona» з'явилася стаття пера Кшиштофа Седлецького²¹. Для нього більшовицька делегація використала «польське питання» на противагу «українській операції» Центральних держав²². Саме тому підписання миру з Україною викликало масовий спротив громадськості та еліт по цілій Польщі, але його найважливіший результат – це втрата будь-яких політичних надій на Австро-Угорщину та інші центральні держави²³. По суті, Брест детонував та перекреслив потужну габсбурзьку орієнтацію польських еліт.

²⁰ „Ład wersalski” w Europie Środkowej, Konferencja naukowa w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie 2-3 grudnia 1969 r. / Pod red. J. Żarnowskiego. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1971. 167 s.; Nowak A. Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). Kraków, 2008. 646 s.

²¹ Siedlecki K. „Brześć-Litewski”: Rokowania pokojowe i traktaty // Bellona. Miesięcznik wojskowy. 1924. T. XV. Z. 3-4. S. 241

²² Ibidem. S. 248.

²³ Ibidem. S. 253-254.

К. Седлецький підкреслював, що територіальні поступки Україні стосувалися польських «історичних земель», на які вона мала сумнівні «права». Логіка аргументації автора має характерний аспект: історичні права мають більше значення, аніж етнографічні та релігійні. А тому відповідний висновок про те, що Брестський мир та «поступки» УНР стануть підґрунтям польсько-українського конфлікту в майбутньому.

По «гарячим слідах», після підписання миру 9 лютого, у Варшаві було опубліковано величезну масу пропагандистських матеріалів та листівок із його засудженням та закликами про посилення небезпеки зі сторони споконвічних ворогів – Німеччини і Росії. У них заявлялося, що Брестський мир є виразом «віроломства хрестоносців» і «справою чорта»²⁴, «Холмщина – це одвічно польська земля,» а річка «Буг – це політичний, церковний і племінний кордон польської нації»²⁵. В агітаційних листівках вказувалося, що «правдива» ціль Брестського миру – це «поглиблення усіх непорозумінь і спонукання народів, які колись належали до давньої Речі Посполитої, до боротьби між собою»²⁶. У країні розпочався так званий «жалобний страйк» з приводу відокремлення Холмщини та інших «історичних земель».

Зі зрозумілих причин польська сторона не була запрошена до переговорів у Брест-Литовському, адже евентуальний спротив щодо територіальних рішень та пропозицій, які були

²⁴ K.W. "Nie damy się": Chełmszczyzna i Podlasie a Traktat Brzeski 1918. S. 4.

²⁵ Ibidem. S. 5.

²⁶ Traktaty Brzeskie otworzyły oczy narodu polskiego na zamiary państw centralnych, marzec 1918, ulotka agitacyjna, wydana przez Ligę Ziem Wschodnich, Warszawa // Polona. Biblioteka cyfrowa. Sygnatura DŹS IA 5 Cim.

запропоновані УНР, могли привести їх у глухий кут²⁷. Тому Польща не могла бути стороною перемовин. На цей аспект звертали увагу польські історики, вказуючи, що представники Польського королівства не відігравали самостійної ролі у питаннях зовнішньої політики. На основі цієї інтерпретаційної парадигми, у 1933 р. висвітлив «польське питання» у Брест-Литовську Стефан Войстомський, котрий у 1918–1920 рр. у складі 5-ої дивізії польських стрільців у Сибірі воював з більшовиками та чехословацькими легіонами²⁸. Деякий час він перебував у полоні, а в міжвоєнний час працював у канцелярії президента, східному відділі МЗС та військовій розвідці. Текст С. Войстомського відображав оцінки впливової групи тодішніх польських еліт, заангажованих у «східні справи». Чи був він пов'язаний із прометеївським рухом поки що невідомо, але використані ним аргументи про самодостатність української державності, відсутність пропагандистських кліше щодо України дозволяють стверджувати, що з їх ідеями він був добре обізнаний.

У своїй роботі С. Войстомський стверджував, що бачення Польщі як серед німців, так і більшовиків засновувалося лише на експансіонізмі щодо польських земель²⁹. Формулювання «польські землі» використано ним без тлумачень та як очевидний факт. С. Войстомський писав, що «Центральні держави хотіли зберегти новий розділ Польщі фактом існування

²⁷ Див.: *Chernev B. Twilight of Empire: The Brest-Litovsk Conference and the Remaking of East-Central Europe, 1917–1918. Toronto, 2017. 302 p.*

²⁸ *Wojstomski S. W. Sprawa polska w rokovaniach pokojowych w Brześciu Litewskim. Warszawa, 1933. S. 54-109.*

²⁹ *Wojstomski S. W. Sprawa polska w rokovaniach pokojowych w Brześciu Litewskim. Warszawa, 1933. S. 71; Wojstomski S. W. Traktat Brzeski z Polska: sprawa polska w pertraktacjach pokojowych w Brześciu Litewskim pomiędzy Czwórprzymierzem a Rosja Sowiecka i Ukraina. Londyn, 1968. 115 s.*

та визнанням уряду Кухажевського [Ян Кухажевський – номінальний керівник Польського королівства, публіцист і вчений, після Другої світової війни очолював Польський науковий інститут в Нью Йорку – Г.К.], тим самим, відірвавши частину польської території»³⁰. Більш показовою є його теза, що німці прагнули протиставити Польщі литовсько-балтійську та українську держави³¹. На його переконання, у Бресті-Литовському роль України як польського антипода було увиразнено найповніше. Як бачимо, С. Войстомський відтворював тодішнє сприйняття Брестського миру в середовищі польських істориків та громадськості. Його суть полягала у тому, що Німеччина розіграла «українську карту» та визнала українську державність задля послаблення Польщі на сході Європи. Не менш типовим було його твердження, що позиція Австро-Угорщини стосовно територіальних поступок УНР перекреслила усі австрофільські настрої серед польських еліт³².

С. Войстомський з жалем писав, що успіх міністра закордонних справ Австро-Угорщини Оттокара Черніна у перемовинах з українцями відбувся завдяки його «інформаторові» та «агенту» Максиму Залізняка³³. Він безапеляційно заявив, що Українська Центральна Рада не хотіла висувати вимогу включення Холмщини та Галичини до УНР з огляду на кілька причин: війну з більшовиками та небажання конфлікту з поляками, адже питання Холмщини мало другорядне значення для неї³⁴. У підсумку він висловив думку, що ідея від'єднання / відокремлення Холмщини і Підляшшя від Польщі була сформульована не на підставі якихось українофільських чинників

³⁰ Ibidem. S. 71.

³¹ Ibidem. S. 79.

³² Ibidem. S. 85.

³³ Ibidem. S. 90.

³⁴ Ibidem. S. 102.

австрійської та російської держав, а з причини пропозиції О. Черніна та його «агентів українського походження»³⁵. С. Войстомський мав очевидний намір, сформулювавши таку тезу. На його погляд, українці історично не мали ніяких прав на Холмщину та Підляшшя. Рішення про це було вислідом кулуарних домовленостей у Брест-Литовському. Саме тому УЦР нібито ніколи не розглядала їх як власну національну територію. С. Войстомський резюмував, що «брестська провакація» стала джерелом пізніших українсько-польських непорозумінь, конфліктів та війни, яка вибухне за вісім місяців³⁶. У цьому останньому пасажі він мав цілковиту рацію.

Взагалі інакшу, більш оптимістичну, візію презентували українські сучасники та історики. Підписання Брестського договору розглядалося як беззаперечна перемога української держави, внаслідок якої відбулося окреслення й визнання національних та політичних кордонів України. Голова УЦР Михайло Грушевський писав, що підписання миру є великим успіхом, адже повернув до України її західні землі – Холмщину та Підляшшя, Берестейщину і Пінщину³⁷. Себто для українського лідера вагу мали перш за все територіальні здобутки, а не міжнародна легітимація УНР. Навіть пізніше він заявлятиме, що визнання українських етнографічних земель є окресленням її національного тіла. У цьому аспекті М. Грушевський використовував етнографічні та історичні аргументи як інструмент політичної риторики. Як і більшість тогочасної української еліти, він розглядав визнання Холмщини, Східної Галичини і Буковини за чинник актуалізації українського питання на міжнародній арені. Голова делегації

³⁵ Ibidem. S. 92.

³⁶ Ibidem. S. 104.

³⁷ *Грушевський М.* За Холмщину // Грушевський М. С. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 107-108.

УНР на Брестських переговорах Олександр Севрюк відмічав «нервовість» та «непевність» обстановки в українській столиці, коли було під загрозою захоплення більшовиками. За таких умов Центральна Рада делегувала делегації право ратифікувати евентуальний договір у випадку, якщо це не можна буде зробити їй самій³⁸.

З цього приводу Р. Шпорлюк резонно зазначав, що тільки «ідеологічним фанатизмом» та «етнографічним детермінізмом» можна пояснити прагнення українців у Бресті здобути для України Холмщину, у той час, коли доля Києва була під питанням (себто місто могло перейти під більшовицький контроль)³⁹.

Власне цим, як писав Дмитро Дорошенко, скористалися німці та австрійці, які розраховували на те, що українці будуть більш «податливі», особливо у питанні постачання продовольства⁴⁰. Він же відмічав, що лінією незгоди та територіального конфлікту було відновлення етнографічних відносин та бажання місцевого населення. Зрозуміло, що два останні пояснення не відтворювали усю складність взаємин на українсько-польському пограниччі та його релігійну і соціальну вибухонебезпечність.

З інших позицій оцінював мир тодішній міністр внутрішніх справ УНР Павло Христюк. Він наголошував, що підписання договору втілило право на національно-державне самовизначення, яке було визнано для українського народу⁴¹. При цьому

³⁸ *Севрюк О.* Берестейський мир 9-ІІ-1918. Paris, 1927. С. 9.

³⁹ *Шпорлюк Р.* До дискусії про польсько-українські взаємини 1918 р. // Його ж. Формування модерних націй: Україна, Росія, Польща. К., 2013. С. 387.

⁴⁰ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923. Т. 1. К., 2002. С. 226–227.

⁴¹ *Христюк П.* Замітки і матеріяли до історії української революції 1917–1920 рр. Т. 1. Прага–Відень, 1921. С. 114.

також зазначав, що Галичина також отримає таке право, хоча і надалі перебуватиме в складі Австро-Угорщини. На його думку, саме реакція поляків слугувала однією з причин швидкого підписання додаткової заяви у справі Холмщини⁴². Оцінки М. Грушевського і П. Христюка синтетично відображають оптимістичне сприйняття Брестського миру в середовищі українського національного руху.

У середовищі українських політиків лунали також скептичні оцінки Брестського миру. В. Винниченко взагалі ставив під сумнів доцільність його укладання та майбутню окупацію Німеччиною і Австро-Угорщиною українських земель. Власне, в його очах це виглядало не як надання військової допомоги за умовами договору, а окупація «реакційних» сил, що за кілька місяців розпочнуть «пасифікацію» українського народу⁴³. Проте така оцінка не мала значного впливу на інтерпретації Брестського миру в історіографії кількох поколінь.

У 1928 р. впливовий український публіцист Іван Кедрин-Рудницький упорядкував збірнику присвячену річниці укладення Брестського миру⁴⁴. Очевидні наміри полягали у спробі пояснити українську візію, яка у міжвоєнній Польщі була різко критикована. У справі Холмщини він писав, що українців не цікавило питання кордонів, а їх головною ціллю була боротьба за поділ Росії і врятування молодого держави⁴⁵. Цей аспект Кедринського погляду є одним із найважливіших в українській історіографії – відсутність будь-яких експансіоністських намірів України. Навіть питання Холмщини, а

⁴² Там само.

⁴³ *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. Київ, 1990. С. 289.

⁴⁴ Берестейський мир: Спомини і матеріали. З нагоди 10-х роковин. 9.II.1918–9.II.1928 р. / Упор. І. Кедрин. Львів Київ, 1928. 319 с.

⁴⁵ *Sawa M.* Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995). Lublin, 2016. S. 251.

справді обіцянка габсбурзьких еліт коронного статусу для Галичини, було скоріше геополітичною поступкою Австро-Угорщини, аніж антипольською загарбницькою дією України. Варто підкреслити, що інтуїтивно більшість українофільських кіл міжвоєнної Польщі та прометеївське середовище добре розуміло цей аспект.

Для нашого аналізу важливим є і радянська інтерпретація, оскільки тодішня риторика більшовиків відтворювала антиукраїнську позицію, що впливала на рецепцію Брестського договору УНР з державами Четвертного союзу у офіційній історіографії ПНР. Треба зазначити, що радянські історики однозначно засуджували підписання миру з УНР, яка оцінювалася як «буржуазно-націоналістичне» утворення⁴⁶. Відповідно договір не відповідав інтересам «трудящого люду» України, а її буржуазним елітам та німецькому імперіалізму. Якщо офіційна історіографія ПНР стримано оцінювала або просто замовчувала Брестський мир між УНР і Четвертним союзом, то на еміграції з'явилися заклики до його переоцінки.

Серед польських істориків, які опинились в еміграції, ставлення до Брестського миру мало кілька означень. Перше – це повне ігнорування його значення, так само як і факту визнання української державності. Висвітлювався лише мир з більшовиками, що нібито мав більший вплив на розвиток геополітичної ситуації в Центрально-Східній Європі. Цю точку зору відображено у творчості польського дипломата, історика та правника Титуса Комарницького. У своїй праці про відродження Польщі та дипломатичну історію 1914–1920 рр., яка досі є одним із кращих опрацювань цієї проблеми, нюанси

⁴⁶ Див.: Рубач М. А. К истории украинской революции: (заметки и документы, дек. 1917 – янв. 1918 г.) // Летопись революции. Харків, 1926. № 6. С. 7-35.

підписання Брестського миру з Україною проігноровані⁴⁷. Учений переконував, що загальні тенденції та явища, що охоплювали Центрально-Східну Європу наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. – більшовицька революція, початок Брестських перемовин, різні інтерпретації принципу національного самовизначення змушували держави Антанти до визначення повоєнного політичного урегулювання⁴⁸. І акурат це ж саме врегулювання натикалося на проблему територій, національних кордонів та історичних земель, які зазвучала у той час з новою, іноді агресивною, силою⁴⁹.

Титус Комарніцький відмічав наявність територіальних непорозумінь з українцями. Загалом «українське питання», на його думку, було форсовано німцями: «Поступки, надані Україні, по-перше, служили для того, щоб поставити більшовиків перед здійсненим фактом і змусити їх прийняти мирні умови, а по-друге, послабити Польщу, позбавивши її значної частини земель Конгресового королівства з метою встановлення територіального зв'язку між великою Литвою і Україною»⁵⁰. Як видно, автор розвивав суперечливу тезу, що українські територіальні набуття були ситуативною геополітичною грою, яку проводило німецьке військове командування на сході Європи. Себто він піддавав сумніву легітимність та доцільність такого рішення, яке у майбутньому може бути переглянуто. Для Т. Комарніцького передовсім мало значення формування післявоєнної Центрально-Східної Європи і Польщі у положенні «між Берліном і Москвою». Тому

⁴⁷ *Komarnicki T. Rebirth of the Polish Republic. A Study in the Diplomatic History of Europe 1914–1921. Melbourne–London–Toronto, 1957. P. 181-187.*

⁴⁸ *Ibidem. P. 181.*

⁴⁹ Див.: *Górny M. Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy (Metamorfozy społeczne, t. 11). Warszawa, 2017. 264 s.*

⁵⁰ *Ibidem. P. 195.*

територіальний конфлікт з українцями сприймався як такий, що був вирішений у Парижі та Ризі, а не – Бресті. Інакше Т. Комарніцький дивитиметься на Ризький мир, про що піде мова нижче.

Формування певної ревізії оцінок щодо Бресту почалося ще в польських еміграційних колах, серед дослідників та істориків-вихідців з Речі Посполитої. Справді проникливі та виважені оцінки лунали від сучасників тих подій. Один із чільних діячів прометеїзму, офіцер розвідки, підполковник Едмунд Харашкевич іронічно писав, що «"хлібний мир", укладений з українським урядом, перетворився на "війну за зерно" з українським селянином»⁵¹. Він переконував, що підтримка української державності має бути ціллю польської східної політики. Е. Харашкевич належав до прометеївського руху, відтак його оцінки геополітичної ролі України на сході Європи базувалися на ідеї про важливість послаблення російського імперіалізму, тому підтримка України має бути беззаперечною.

Оцінюючи перебіг Брестських переговорів відомий польський історик В. Сукенницький зазначав, що «обидві сторони (німці і більшовики – Г.К.) діяли зі злої волі. Насправді жодну зі сторін не цікавило справжнє «національне самовизначення». Тобто і німці, і більшовики під парасолем цього гасла мали на меті досягти цілей, які не відповідали справжнім бажанням безпосередньо зацікавлених народів. Тому жодна зі сторін, що вели переговори, не хотіла запрошувати представників цих народів за стіл перемовин, незважаючи на те, що обидві сторони стверджували, що вони нібито залучали їх

⁵¹ *Charaszkiwicz E. Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921 // Niepodległość. Nowy Jork. T. V. 1955. S. 144-145.*

до мирних дебатів»⁵². На його думку, «коли в Бресті була досягнута очевидна домовленість базувати майбутні дискусії на принципі «ніяких анексій чи компенсацій», жодна зі сторін не визнала здорового глузду значення цієї засади»⁵³. Слід зазначити, що інтерпретації В. Сукенницького не мали впливу на англомовну історіографію, натомість у Польщі вони здобули нове життя лише після падіння комунізму.

У 1990-х рр. в українській історіографії відбулася реанімація оцінок сучасників та діаспорних істориків стосовно «першого» Брестського миру⁵⁴. Перелік основних оцінок зводився до визнання його історичного значення для української державності та перемоги молодій дипломатії. Брест здобув особливий притягальний шарм, відповідні історіографічні оцінки це підтверджують: «європейський прорив України», «історичний тріумф», «визначний успіх»⁵⁵. Усі вони ілюструють характерну інтелектуальну атмосферу та розуміння національного нарративу, який здобув «нове дихання» наприкінці 1990-х рр. Таку візію Брестського миру складно критикувати, бо те, що сприймалося як очевидний факт, у 1918 р. стало «різким розривом» з імперською спадщиною, вищістю одних («історичних») народів над іншими («неісторичними»). Так це розуміли сучасники та пізніші покоління українських

⁵² *Sukiennicki W.* East Central Europe During World War I: From Foreign Domination to National Independence / Maciej Siekierski (ed.). Vol. 12. New York, 1984. P. 535-536.

⁵³ *Ibidem.* P. 537.

⁵⁴ *Притуляк П.* Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.). К., 2004. 216 с.

⁵⁵ *Держалюк М.* Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. К., 1998. 240 с.; *Матвієнко В.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. К., 2002. 373 с.; *Дацків І.* Брест 1918: Європейський прорив України. Тернопіль, 2008. 254 с.; *Дацків І.* Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль, 2009. 520 с.

істориків: передовсім йшлося про опертя на демократичних цінностях.

Чи був українсько-польський територіальний конфлікт неминучий? Сьогодні після ста років, так само як і тоді в 1918–1921 рр., можна сказати, що так. Епоха націотворення, її найбільший апогей після Першої світової війни, коли з мапи Європи зникли чотири імперії, потужний вплив модерних ідеологій (особливо, соціалізму та націоналізму) в Центральній-Східній Європі детермінували різноманітні уявлення про власні національні проекти. Основна їх суть – це окреслена територія, на яку виказували або «історичні права», або своє право доводили етнографічними, географічними та навіть расовими аргументами. Усе це вплинуло на еволюцію історіографічного дискурсу, який здебільшого відображав мету та цілі національно-визвольної боротьби або програму національної держави. Перший варіант був характерний для українських істориків, політиків та сучасників, а другий – для польських. Цікаво, що примирення між ними не відбулося також у період «холодної війни», коли обидва національні проекти примусово «полишили» кордони своїх батьківщини.

Досі тема Брестського миру в українській історіографії перебуває в дискурсійному полі оцінок сучасників тих подій та українських еміграційних істориків. Йдеться передовсім про глорифікацію української дипломатії, підкреслення європейської природи української держави та важливість легітимації УНР. Між рядками прочитується антипольський контекст. Вистачить лише зацитувати впливового українського історика І. Лисяка-Рудницького: «українці мали свою “рацію” у спорі з поляками, спираючи свою територіальну програму на етнічний принцип, а не на сумнівні історичні претензії»⁵⁶.

⁵⁶ *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. Київ, 1994. С. 103.

Було зрозуміло, що конфлікт з поляками – це війна за українську Галичину, Волинь, Холмщину та Підляшшя, які включалися до уявленого національного простору як українські етнічні землі. Таке розуміння в своїй основі суперечило польській візії «історичних земель», що мають увійти до складу відродженої Польщі. Окреслений дискурс формує оцінки та задає тон інтерпретації для сучасних дослідників в Україні.

У польській історичній науці «перший» Брестський мир перебуває в тіні «другого» – укладеного з більшовиками. Відчувається значний скептицизм до українських аспірацій та територіального «успіху», який пояснюється в контексті «східної авантюри» Німеччини та її бажання затримати відродження сильної Польщі⁵⁷. Таке історіографічне редукування проблеми займає чільне місце в новітніх інтерпретаціях війни на сході Європи.

Gennadii Korolov

Brest Peace Treaty (February 9, 1918) in Ukrainian and Polish Historiography: Asymmetry of Assessments and Interpretative Paradigms

***Abstract.** The article considers the assessments and interpretations of the Brest Peace Treaty between the Ukrainian People's Republic and the Central Powers in Ukrainian and Polish historiographies. It determined the emergence of the dominant discourses about the Brest Treaty. For Poles, its signing was seen as the "fourth division of Poland," while Ukrainians considered it as a stage of the recognition of Ukraine's state independence. To this day, these discourses, which are not without "historical" truth, have a powerful influence on scientific research, excluding even at least some revision. For the majority historians on both sides, the analytical language*

⁵⁷ Borodziej W., Górny M. Nasza Wojna. T. II: Narody 1917–1923. Warszawa, 2018. S. 307-311.

of describing those events contain the same arguments, which were reconsidered only in the late 1990s.

Keywords: *Brest Peace Treaty 1918, Ukrainians, Poles, historiography, asymmetry, conflict, territory.*

References

Bocheński, A. (1937). *Między Niemcami a Rosją*. Warszawa: "Polityka". [in Polish].

Borodziej, W., Górny, M. (2018). *Nasza Wojna. T. II: Narody 1917–1923*. Warszawa: W.A.B. [in Polish].

Charaszkiwicz, E. (1955) Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921, *Niepodległość*, (V), 144-145. [in Polish].

Chernev, B. (2017). *Twilight of Empire: The Brest-Litovsk Conference and the Remaking of East-Central Europe, 1917–1918*. Toronto: Toronto University Press.

Datskiv, I. (2008). *Brest 1918: Yevropeiskyi proryv Ukrainy*. Ternopil: Aston. [in Ukrainian].

Datskiv, I. (2009). *Dyplomatiia ukrainskykh derzhavnykh utvoren u zakhysti natsionalnykh interesiv 1917–1923 rr.* Ternopil: Aston. [in Ukrainian].

Derzhaliuk, M. (1998). *Mizhnarodne stanovyshe Ukrainy ta yii vyzvolna borotba u 1917–1922 rr.* Kyiv: Oriany. [in Ukrainian].

Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy 1917-1923*, 1. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Faryś, J. (1918). *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*. Warszawa. [in Polish].

Górny, M. (2017). *Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy*. Warszawa: Instytut Historii PAN. [in Polish].

Grosfeld, L. (1974). Sprawa Chełmszczyzny w 1918 r., *Kwartalnik Historyczny*, 81, (1), 36-37.

Hagen, von M. (2017). The Imperial Turn, the Russian and Ukrainian Revolutions, *Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverzhennia (1917–1921 rr.)*: Materiały Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv, 1-2 chervnia 2017 r., yporiad. V. Verstiuk ta in. Kyiv; Chernihiv: Siverskyi instytut rehionalnykh doslidzhen, 30-69.

Hrushevskiyi, M. S. *Tvory: u 50 t.*, redkol.: P. Sokhan (holov. red.). Lviv: Svit, 4, 1. [in Ukrainian].

Karski, J. (2014). *The Great Powers and Poland: from Versailles to Yalta*. Lanham; Boulder; New York; Toronto.

Kasekamp, A. (2019). Survival against the Odds: The Baltic States at 100, *Slavic Review*, 78, (3), 640-647.

Kedryn, I. red. (1928). *Beresteiskyi myr: Spomyny i materialy. Z nahody 10-kh rokovyn. 9.II.1918–9.II.1928 r.*, Lviv–Kyiv: «Chervona Kalyna». [in Ukrainian].

Khrystiuk, P. (1921). *Zamitky i materiialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr.*, 1. Praha-Viden: Ukr. sotsiol. in-t. [in Ukrainian].

Komarnicki, T. (1957). *Rebirth of the Polish Republic. A Study in the Diplomatic History of Europe 1914–1921*. Melbourne–London–Toronto: W. Heinemann Ltd.

Kornat, M. (2019). Vid viiny mizh imperiiamy do heopolitychnoi revoliutsii u Tsentralno-Skhidnii Yevropi, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (2), 172-188. [in Ukrainian].

Kornat, M. (2014). O polsko-ukraiński dialog polityczny. Idee programowe „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” (1932–1938), *Giedroyć a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej Kultury*, red. M. Semczyszyn i M. Zajączkowskiego. Warszawa–Lublin–Szczecin: IPN, 28-63. [in Polish].

Kornat, M. (2017). Sim rokiv. Heopolitychna revoliutsiia v Tsentralno-Skhidnii Yevropi (1914–1921 rr.), *Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzhennia (1917–1921 rr.)*. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv, 1-2 chervnia 2017 r. K.; Chernihiv: Siverskyi instytut rehionalnykh doslidzhen, 70-82. [in Ukrainian].

Korolov, G. (2016). Kontseptsiia Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. u tekstakh polskykh istorykiv: stavlennia, tradytsiia ta istoriohrafichnyi kanon, *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*, (12), 43-60. [in Ukrainian].

Kuraiev, O. (2006). *Ukrainska problema u politytsi Berlina ta Vidnia u Pershii svitovii viini (1914–1918)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Istorychni ese*, 1. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Matviienko, V. (2002). *Ukrainska dyplomatiia 1917–1921 rokiv: na terenakh postimperskoi Rosii*. Kyiv: Kyivskyi universytet. [in Ukrainian].

Nowak, A. (2007). A “Polish Connection” in American Sovietology, Or the Old Homeland Enmities in the New Host Country Humanities, *Ab Imperio*, (4), 237-259.

Nowak, A. (2008). *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*. Kraków: Arcana. [in Polish].

Pajewski J. (1959). *Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*. Poznań: Instytut Zachodni. [in Polish].

Paruch W. (2005). *Myśl polityczna obozu piłsudczyckiego w Polsce 1926–1939*. Lublin: UMCS. [in Polish].

Pipes R. (1993). *Russia under the Bolshevik Regime*. New York.

Prytuliak, P. (2004). *Ukraina i Brestskiy myr: vid pidpysannia do vykonannia (1917–1918 rr.)*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian].

Rubach, M. (1926). K istorii ukrainskoi revoliutsii: (zametki i dokumenty, dek. 1917 – yanv. 1918 h.), *Letopis' revoliutsii*, (6), 7-35. [in Russian].

Sawa, M. (2016). *Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995)*. Lublin: IPN. [in Polish].

Sevriuk, O. (1927). *Beresteiskiy myr 9-II-1918*. Paris. [in Ukrainian].

Shporliuk, R. (2013). *Ukraina: vid imperskoi okrainy do nezalezhnoi derzhavy, Yoho zh. Formuvannia modernykh natsii: Ukraina, Rosiia, Polshcha*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].

Siedlecki, K. (1924). „Brześć-Litewski”: Rokowania pokojowe i traktaty, *Bellona. Miesięcznik wojskowy*, XV, (3-4). [in Polish].

Sukiennicki, W. (1984). *East Central Europe During World War I: From Foreign Domination to National Independence*, Maciej Siekierski (ed.), 1-2. New York: East European Monographs.

Vynnychenko, V. (1990). *Zapovit bortsiam za vyzvolennia*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

Wojstomski, S. (1933). *Sprawa polska w rokowaniach pokojowych w Brześciu Litewskim*. Warszawa. [in Polish].

Wojstomski, S. W. (1968). *Traktat Brzeski z Polska: sprawa polska w pertraktacjach pokojowych w Brześciu Litewskim pomiędzy Czwórprzymierzem a Rosja Sowiecka i Ukraina*. Londyn: Nakładem Polskiej Fundacji Kulturalnej. [in Polish].

Wróbel, P. (2003). The Seeds of Violence. The Brutalization of an East European Region, 1917–1921, *Journal of Modern European History / Zeitschrift Für Moderne Europäische Geschichte / Revue D'histoire Européenne Contemporaine*, 1, (1), 125-149.